

سیر انسان در قرآن

جلسه ششم سخنرانی جناب آقای محمدحسین رحیمی

دهه اول محرم ۱۴۴۸ ، دبیرستان مفید

عنوان مجموعه: سیر انسان در قرآن کریم (شماره جلسه: ۶)

عنوان تخصصی جلسه: خلافت انسان و تعلیم اسماء؛ تبیین ظرفیت اسمائی انسان در پرتو نفخ روح الهی

سخنران: محمدحسین رحیمی

زمان برگزاری: دهه اول محرم ۱۴۴۸ هجری قمری

مکان برگزاری: تهران، دبیرستان مفید (شعبه قیطریه)

متن محوری قرآن: سوره بقره، آیات ۳۰ تا ۳۳: «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا»

مسئله محوری جلسه: چرا انسان در میان موجودات عالم شایسته خلافت الهی شد و چه نسبتی میان تعلیم اسماء، نفخ روح الهی و جایگاه وجودی انسان در نظام آفرینش برقرار است؟

محور اصلی بحث: تحلیل داستان خلقت آدم به عنوان مدل فشرده انسان‌شناسی قرآنی و تبیین پیوند میان سه مفهوم بنیادین: خلافت انسان، تعلیم اسماء و نفخ روح الهی؛ با تأکید بر این که انسان به واسطه ظرفیت شناخت و تجلی اسماء الهی، قابلیت خلافت در زمین را می‌یابد. کلیدواژه‌های مفهومی جلسه:

خلافت الهی، تعلیم اسماء، نفخ روح، انسان‌شناسی قرآنی، مظهریت اسماء الهی، جامعیت انسان، توحید.

نسبت با جلسات پیشین:

این جلسه ادامه‌ی مستقیم بحث جلسه پنجم است؛ جایی که پس از تبیین حقیقت عبودیت و نفی توهم مالکیت، بحث به جایگاه وجودی انسان در عالم و مسئله خلافت الهی منتقل می‌شود.

دستاوردهای معرفتی جلسه:

ارائه تصویری از انسان به عنوان موجودی که به واسطه تعلیم اسماء و برخورداری از روح الهی، ظرفیت شناخت و ظهور اسماء الهی را دارد و از همین رهگذر شایسته خلافت در زمین می‌شود.

مخاطب پیشنهادی: محققین حوزه هیات، قرآن‌پژوهان، دانشجویان فلسفه اسلامی و پژوهشگران حوزه انسان‌شناسی قرآنی.

دیباجه و خلاصه :

بحث «انسان در قرآن» در این سلسله جلسات بر این مبنا پیش می‌رود که همه معارف اسلامی در نهایت به یک حقیقت مرکزی بازمی‌گردند و آن توحید است. مفاهیمی همچون تقوا، عبودیت، زهد، توکل و ذکر هر یک جلوه‌ای از این حقیقت واحدند و تنها در پرتو توحید معنا و انسجام می‌یابند. از این منظر، قرآن کریم هنگامی که به داستان آفرینش انسان می‌پردازد، در واقع قصد روایت تاریخی صرف ندارد؛ بلکه با بیان داستان آدم، حقیقت و ساختار وجودی انسان را در منظومه توحیدی تبیین می‌کند.

در ادامه‌ی مباحث جلسه پیشین که به مفهوم عبودیت و نسبت آن با حقیقت انسان پرداخته شد، این جلسه به آیات مربوط به خلقت آدم می‌پردازد. در این آیات سه مفهوم اساسی در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند: خلافت انسان در زمین، تعلیم اسماء، و نفخ روح الهی در آدم. تحلیل پیوند میان این سه مفهوم، راهی برای فهم جایگاه انسان در عالم و نسبت او با خداوند فراهم می‌کند. از این منظر، داستان آدم در قرآن نه تنها بیان آغاز حیات انسانی است، بلکه طرحی از حقیقت انسان به‌عنوان موجودی است که ظرفیت شناخت و ظهور اسماء الهی را دارد و به همین جهت شایستگی خلافت الهی در زمین را می‌یابد.

سیر انسان در قرآن

جلسه ششم سخنرانی جناب آقای محمد حسین رحیمی

دهه اول محرم ۱۴۴۸ ، دبیرستان مفید

دیباجه‌ی محتوایی:

خلافت انسان و تعلیم اسماء؛ تبیین ظرفیت اسمائی انسان در پرتو نفخ روح الهی پس از آن که در جلسات پیشین، حقیقت عبودیت به عنوان بنیان وجودی انسان در نسبت با خداوند تبیین شد و روشن گردید که رهایی از توهم مالکیت، شرط ورود به ساحت توحید افعالی است، اکنون پرسش بنیادین تری رخ می‌نماید: اگر انسان عبد است و حقیقت او فقر و وابستگی است، پس جایگاه ممتاز او در نظام آفرینش از کجا نشأت می‌گیرد؟

جلسه ششم در پاسخ به این پرسش، به سراغ یکی از عمیق‌ترین فرازهای انسان‌شناسی قرآن می‌رود؛ یعنی آیات خلقت آدم در سوره بقره. قرآن در این آیات، داستانی نقل نمی‌کند، بلکه مدلی فشرده از حقیقت انسان ارائه می‌دهد. سه مفهوم بنیادین در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند:

- خلافت انسان در زمین
- تعلیم همه اسماء به آدم
- نفخ روح الهی در وجود او

اعلام «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» نشان از مأموریت وجودی انسان دارد؛ اما راز این شایستگی در آیه بعدی آشکار می‌شود: «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا». تعلیم اسماء، نه آموزش الفاظ، بلکه اعطای نوعی علم به حقایق عالم است؛ علمی که انسان را به ظرف شناخت و تجلی اسماء الهی تبدیل می‌کند. در پرتو این تعلیم، معنای «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» روشن‌تر می‌شود؛ روح انسانی ظرفیتی است برای درک و انعکاس مراتب اسمائی حق تعالی. بدین ترتیب، این جلسه نشان می‌دهد که عبودیت و خلافت نه دو ساحت متعارض، بلکه دو روی یک حقیقت‌اند: انسان هرچه در ادراک فقر ذاتی خویش کامل‌تر شود، ظرفیت تجلی اسماء الهی در او فعلیت بیشتری می‌یابد. خلافت، نتیجه عبودیت است؛ و تعلیم اسماء، مبنای این خلافت. از این منظر، داستان آدم نه روایت آغاز تاریخ بشر، بلکه بیان ساختار وجودی انسان در منظومه توحیدی قرآن است؛ ساختاری که در آن انسان موجودی است فقیر در ذات، غنی در ظرفیت، و مسئول در مقام خلافت.

محورهای تأمل در این جلسه:

۱. نسبت عبودیت و خلافت در انسان‌شناسی قرآنی

اگر حقیقت انسان در عبودیت و نفی استقلال تعریف می‌شود، چگونه همین انسان به مقام خلافت الهی در زمین می‌رسد؟ آیا خلافت نتیجه تحقق عبودیت است؟

۲. داستان آدم؛ روایت تاریخی یا مدل معرفتی انسان؟

آیا آیات خلقت آدم در قرآن صرفاً گزارشی از آغاز تاریخ بشرند، یا طرحی فشرده برای تبیین حقیقت و جایگاه وجودی انسان در عالم؟

۳. چرایی اعتراض ملائکه به خلافت انسان

پرسش فرشتگان درباره فساد و خونریزی چه دلالتی درباره ماهیت انسان دارد و پاسخ «إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ» به کدام ظرفیت پنهان انسان اشاره می‌کند؟

۴. معنای حقیقی تعلیم اسماء

آیا «اسماء» صرفاً نام‌های اشیاء هستند یا به حقایق و مظاهر اسماء الهی در عالم اشاره دارند؟ در صورت دوم، تعلیم اسماء چه نوع معرفتی را برای انسان رقم می‌زند؟

سیر انسان در قرآن

جلسه ششم سخنرانی جناب آقای محمد حسین رحیمی

دهه اول محرم ۱۴۴۸ ، دبیرستان مفید

۵. نسبت تعلیم اسماء با خلافت انسان

آیا شایستگی خلافت انسان ناشی از نوع خاصی از علم است؟ اگر چنین است، این علم چه تفاوتی با علم ملائکه دارد؟

۶. پیوند میان «نفخت فیه من روحی» و ظرفیت معرفتی انسان

دمیده شدن روح الهی در انسان چه نسبتی با قابلیت شناخت اسماء الهی دارد و چگونه می‌تواند مبنای برتری انسان بر سایر موجودات باشد؟

۷. انسان به عنوان مظهر اسماء الهی

اگر عالم عرصه تجلی اسماء الهی است، جایگاه انسان در این نظام چیست؟ آیا انسان می‌تواند جامع‌تر از سایر موجودات این اسماء را در خود متجلی سازد؟

۸. جامعیت انسان در نظام آفرینش

آیا انسان به دلیل برخورداری از ظرفیت معرفتی خاص، می‌تواند میان مراتب مختلف عالم پیوند برقرار کند و به موجودی جامع تبدیل شود؟

۹. حدود و مسئولیت‌های خلافت انسان

اگر انسان خلیفه خدا در زمین است، این خلافت چه معنایی در ساحت اخلاقی، معرفتی و اجتماعی پیدا می‌کند؟

۱۰. انسان؛ موجودی میان فقر وجودی و ظرفیت الهی

چگونه می‌توان میان دو حقیقت ظاهراً متضاد در وجود انسان جمع کرد: از یک سو فقر و عبودیت مطلق، و از سوی دیگر ظرفیت تجلی اسماء الهی؟

سیر مطالب و خلاصه منسجم::

سیر منطقی مطالب جلسه ششم را به صورت یک جریان مفهومی پیوسته در حقیقت تکمیل‌کننده‌ی بحث جلسه پنجم درباره‌ی انسان، خلافت و تعلیم اسماء است.

۱. بازگشت همه مباحث دین به توحید

جلسه با یک اصل کلیدی آغاز می‌شود: اسلام یک روح بیشتر ندارد و آن روح توحید است.

بنابراین همه مفاهیم دینی در حقیقت شاخه‌های همین اصل هستند:

- تقوا
- عبودیت
- توکل
- ذکر
- زهد

همه این‌ها در نهایت بیان‌های مختلف توحید در زندگی انسان هستند.

پس هدف کل این سلسله بحث‌ها نشان دادن این است که: ساختار انسان در قرآن بر محور توحید تعریف می‌شود.

۲. انتقال از بحث‌های اخلاقی به داستان خلقت آدم

بعد از بیان اصل توحید، سخنان وارد داستان خلقت آدم می‌شود.

اما تأکید می‌کند که: قرآن داستان نمی‌گوید برای سرگرمی.

سیر انسان در قرآن
جلسه ششم سخنرانی جناب آقای محمدحسین رحیمی
 دهه اول محرم ۱۴۴۸ ، دبیرستان مفید

بلکه: قصه‌های قرآن بسته‌های آموزشی هدایت هستند.

بنابراین داستان آدم در قرآن در واقع: یک مدل فشرده از حقیقت انسان است.

۳. قرائت آیات اصلی داستان آدم

در ادامه آیات اصلی خوانده می‌شود: سوره بقره (۳۰ تا ۳۳)

إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ، أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا ، إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ، وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ، ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ
لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا

و در کنار آن آیه‌ی مهم دیگر: نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي

۴. سه کلید فهم حقیقت انسان

سخنران تأکید می‌کند که برای فهم انسان باید سه مفهوم را با هم دید:

۱. خلیفه

۲. تعلیم الاسماء

۳. نفخت فیه من روحی

این سه مفهوم در کنار هم ساختار وجودی انسان را توضیح می‌دهند.

۵. رابطه‌ی خلیفه و تعلیم اسماء

یک نکته‌ی بسیار مهم مطرح می‌شود: چرا خدا وقتی خلافت را اعلام کرد، بلافاصله از تعلیم اسماء سخن گفت؟

پاسخ سخنران این است: خلافت بدون علم ممکن نیست.

یعنی آن چیزی که انسان را شایسته خلافت می‌کند: علم به اسماء الهی است.

پس پیوند اصلی آیات این است: خلیفه ← بر اساس تعلیم اسماء

۶. معنای اسماء در عالم

در ادامه جلسه وارد تفسیر «اسماء» می‌شود.

اسماء فقط اسم‌های لفظی نیستند.

بلکه: ظهورات و مظاهر صفات الهی در عالم هستند.

مثال‌هایی که مطرح می‌شود: آب (مظهر سیراب کردن) و دارو (مظهر شفا دادن)

بنابراین: هر موجودی در عالم نشان‌دهنده‌ی یک اسم الهی است.

از اینجا نتیجه گرفته می‌شود: **عالم در حقیقت عالم اسماء الهی است.**

۷. انسان و جامعیت اسماء

وقتی گفته می‌شود: «عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا»

سیر انسان در قرآن
جلسه ششم سخنرانی جناب آقای محمدحسین رحیمی
 دهه اول محرم ۱۴۴۸ ، دبیرستان مفید

یعنی انسان ظرفیتی دارد برای: شناخت جامع مظاهر الهی در عالم.

پس انسان در میان موجودات ویژگی خاصی دارد: او می‌تواند اسماء الهی را بشناسد و در خود متجلی کند.

۸. نسبت «نفخت فیه من روحی» با تعلیم اسماء

در اینجا بحث به آیه‌ی مهم دیگری می‌رسد: نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي

با اشاره به نظر علامه طباطبایی گفته می‌شود: می‌توان این آیه را در پیوند با تعلیم الاسماء فهمید.

یعنی روح انسانی در حقیقت: قابلیت دریافت و حمل اسماء الهی است.

۹. مثال آموزشی برای توضیح نفخ روح

برای فهم بهتر، یک مثال آموزشی آورده می‌شود: اگر شاگردی تمام معارف استاد خود را بگیرد، گفته می‌شود:

روح استاد در او جاری شده است.

به همین قیاس: وقتی خدا اسماء را به آدم تعلیم می‌دهد، در واقع روح الهی در ظرفیت انسان ظاهر می‌شود.

۱۰. پیوند این بحث با ساختار عالم

در ادامه اشاره‌ای هم به مفاهیم کیهانی قرآن می‌شود:

هفت آسمان

هفت زمین

و توضیح داده می‌شود که این‌ها صرفاً عدد نیستند بلکه مراتب هستی هستند.

خلاصه منسجم شش جلسه «سیر انسان در قرآن»

۱. طرح مسئله: انسان در افق هدایت قرآن

در آغاز این مجموعه، مسئله‌ای بنیادین طرح می‌شود: قرآن انسان را چگونه می‌بیند و هدف از هدایت او چیست؟

قرآن کتاب تاریخ یا فلسفه انسان نیست، بلکه کتاب هدایت انسان است. بنابراین هر جا از انسان سخن می‌گوید، در واقع مسیر شدن انسان را نشان می‌دهد.

در این نگاه، انسان موجودی است که: از خدا آغاز می‌کند، در مسیر بندگی شکل می‌گیرد، و به مقام خلافت الهی می‌رسد.

بنابراین مسئله اصلی دوره چنین صورت‌بندی می‌شود: انسان در قرآن چگونه از «مخلوق» به «خلیفه الهی» تبدیل می‌شود؟

۲. تقوا؛ جهت‌گیری بنیادین انسان

در ادامه، قرآن اولین شرط ورود به مسیر هدایت را بیان می‌کند: هدی للمتقین

تقوا در اینجا صرفاً یک فضیلت اخلاقی نیست، بلکه جهت‌گیری وجودی انسان به سوی خدا است.

سیر انسان در قرآن
جلسه ششم سخنرانی جناب آقای محمدحسین رحیمی
دهه اول محرم ۱۴۴۸ ، دبیرستان مفید

انسان متقی کسی است که: خود را مستقل نمی‌بیند
در برابر خدا حالت مراقبت و حضور دارد و آماده پذیرش هدایت الهی است.
بنابراین تقوا در این دوره به عنوان آستانه ورود به فهم قرآن و آغاز تحول انسان معرفی می‌شود.

۳. عبودیت؛ حقیقت هویت انسان

پس از روشن شدن جهت‌گیری تقوایی، قرآن به حقیقت هویت انسان اشاره می‌کند: عبودیت.
آیه محوری این بحث: وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون
عبودیت در اینجا صرف انجام عبادات ظاهری نیست؛ بلکه به معنای درک نسبت واقعی انسان با خدا است.
انسان عبد است، یعنی: مالک حقیقی چیزی نیست ، استقلال در تدبیر ندارد و حقیقت وجودش وابسته به خداست.
این فهم، انسان را از توهم استقلال خارج می‌کند و زمینه توحید را فراهم می‌سازد.

۴. تعمیق عبودیت؛ عبودیت به عنوان توحید افعالی

در گام بعدی، عبودیت از سطح اخلاقی به سطح عمیق‌تر ارتقا می‌یابد.
عبودیت یعنی انسان بفهمد که: در عالم فاعل حقیقی فقط خداست. در این نگاه:
قدرت انسان مستقل نیست ، تدبیر انسان مستقل نیست ، و حتی مالکیت انسان حقیقی نیست.
بنابراین عبودیت نوعی جراحی معرفتی است که توهم «من مستقل» را از انسان جدا می‌کند.
نتیجه این فهم، رسیدن به نوعی آرامش توحیدی است که قرآن آن را در جمله‌ای کوتاه بیان می‌کند: إنا لله و إنا إليه راجعون

۵. عبودیت و رهایی از توهم مالکیت؛ مقدمه خلافت

در جلسه پنجم، نتیجه عبودیت روشن‌تر می‌شود.
انسان تا زمانی که خود را مالک و مستقل می‌بیند، در حقیقت در اسارت است. اما وقتی بفهمد:
مالک حقیقی خداست ، تدبیر حقیقی از خداست و انسان فقط امانت‌دار است
از بسیاری از اضطراب‌های وجودی رها می‌شود.
در اینجا قرآن افق تازه‌ای را معرفی می‌کند: إني جاعل في الأرض خليفة
یعنی انسانی که به حقیقت عبودیت رسیده، ظرفیت ورود به مقام خلافت الهی را پیدا می‌کند.

سیر انسان در قرآن
جلسه ششم سخنرانی جناب آقای محمد حسین رحیمی
دهه اول محرم ۱۴۴۸ ، دبیرستان مفید

۶. خلافت انسان و تعلیم اسماء

در جلسه ششم، داستان خلقت آدم به عنوان مدل فشرده انسان‌شناسی قرآن تحلیل می‌شود. سه مفهوم کلیدی در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند:

۱. خلافت انسان

۲. تعلیم اسماء

۳. نفخ روح الهی

قرآن می‌فرماید: وعلم آدم الأسماء كلها

تعلیم اسماء به معنای آموزش الفاظ نیست؛ بلکه نوعی شناخت حقایق عالم و مظاهر اسماء الهی است. انسان به واسطه این شناخت، می‌تواند اسماء الهی را درک کند و در وجود خود متجلی سازد. همین ظرفیت است که سبب می‌شود فرشتگان در برابر انسان خضوع کنند.

جمع‌بندی نهایی نظام فکری جلسات

این مجموعه در نهایت یک نظام انسان‌شناسی قرآنی ارائه می‌کند که بر سه ستون استوار است:

توحید → عبودیت → خلافت

سیر انسان در این نظام چنین ترسیم می‌شود: انسان با شناخت توحید، جهت خود را اصلاح می‌کند.

در عبودیت، توهم استقلال و مالکیت از او برداشته می‌شود.

با تعلیم اسماء، ظرفیت معرفتی انسان آشکار می‌شود.

و در نهایت، انسان می‌تواند به مقام خلافت الهی برسد.

بنابراین انسان قرآنی موجودی است که:

در ذات خود فقیر و عبد است، در معرفت خود آگاه به اسماء الهی است، و در مقام وجودی می‌تواند مظهر صفات الهی شود.

به تعبیر فشرده: انسان کامل در قرآن = عبد کامل + عارف به اسماء + مظهر صفات الهی = خلیفة الله

